

M
13627
23
5

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FŐLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK
SZERKESZTI A FŐTITKÁR

XXIII. KÖTET. — 5. SZÁM

BERZEVICZY ALBERT
EMLÉKEZETE

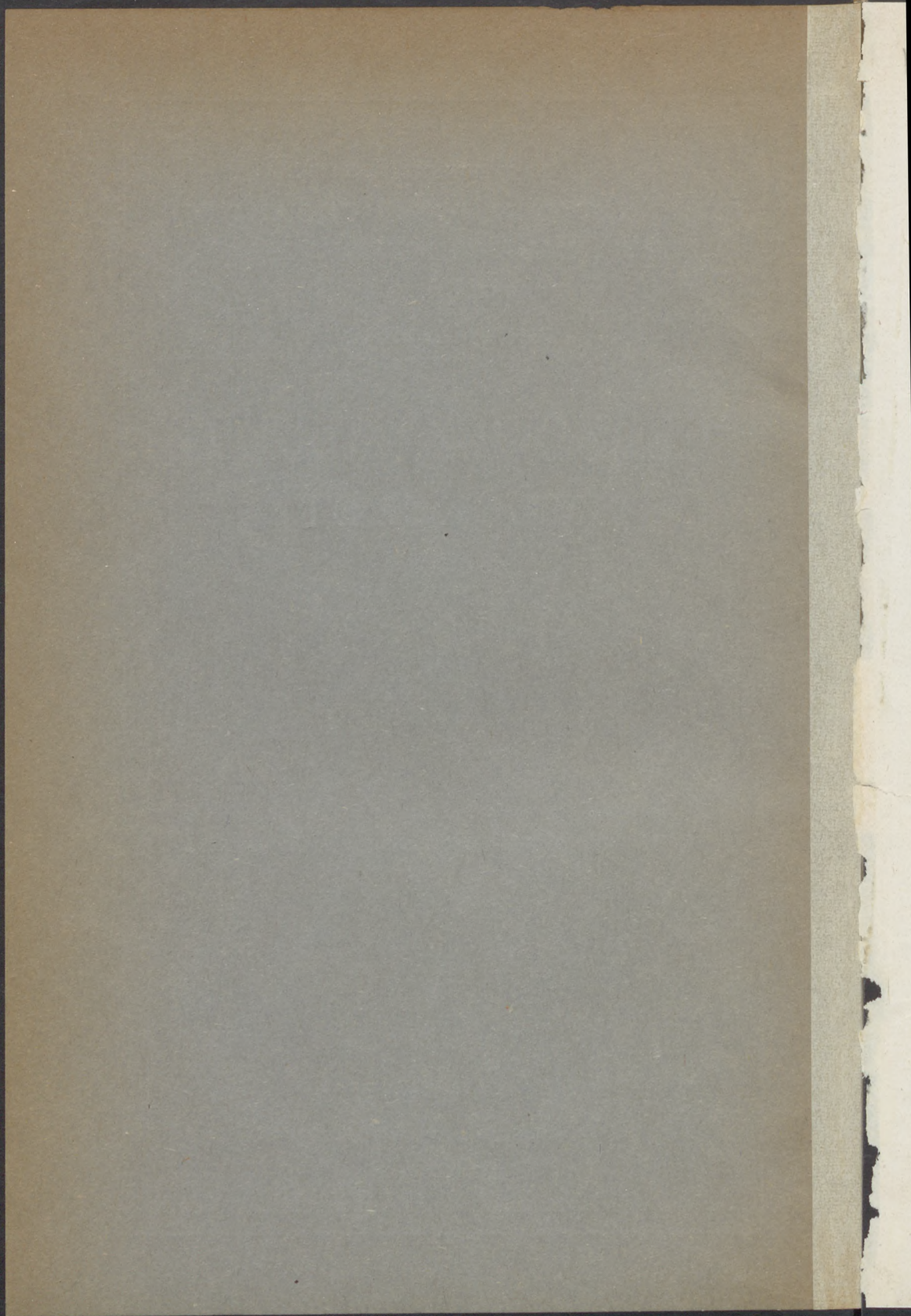
(ARCKÉPPEL)

ÍRTA
BALOGH JENŐ

IG. ÉS T. TAG

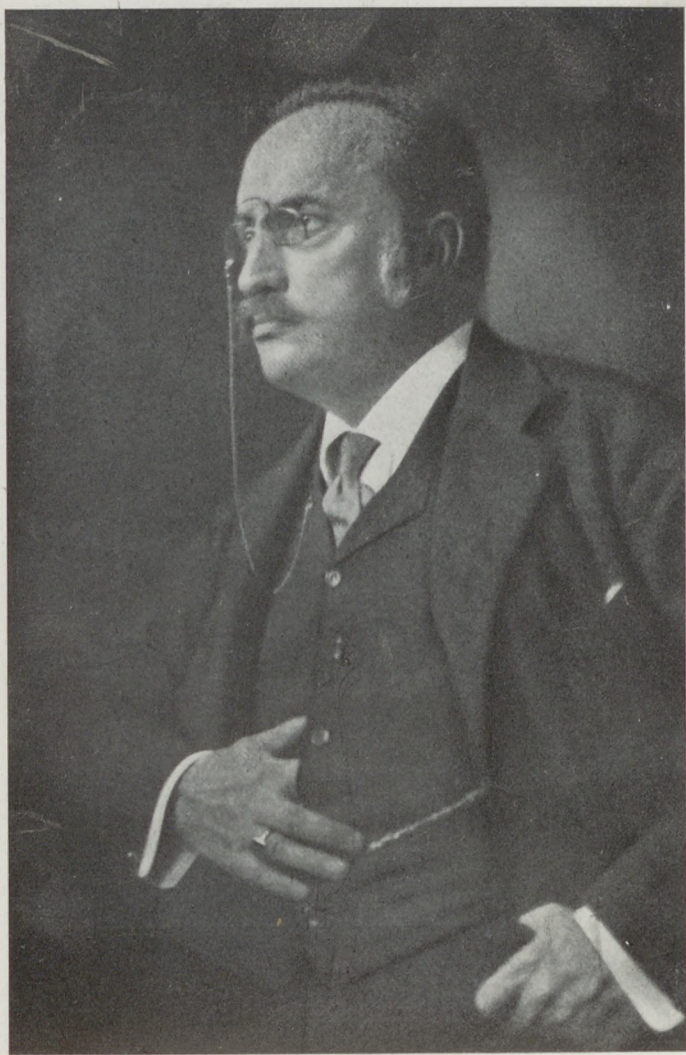
FELOLVASTA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIÁNAK
1938. ÉVI JANUÁR HÓ 13-ÁN TARTOTT RENDKÍVÜLI ÖSSZES ÜLÉSÉN

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1938

III. 2954-

Herrenstein

BERZEVICZY ALBERT

EMLÉKEZETE

ÍRTA

ÉS A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIAÉNAK 1938. ÉVI
JANUÁR 13-ÁN TARTOTT RENDKÍVÜLI ÖSSZES ÜLÉSÉN

FELOLVASTA

BALOGH JENŐ

IG. ÉS T. TAG

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1938

064

(R
2)

M13.627/23.5:2

~~13.627/23.5~~

017 431

ORSZ. SZÉCHÉNYI-KÖNYVTÁR
Növedéknapió
193 8 év. 3982 sz.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

BERZEVICZY ALBERT EMLÉKEZETE.

Kilenc év telt el a kiegyezés után. Sok reménysugár ragyogta be a jövőt. Nagy-Magyarország területi épsége Mohács után végre újból helyreállt. Az ősrégi történelmi határokon belül a magyar államnak az alkotó munkára igazán hívatott minden hű fia előtt nagy feladatok állottak.

Sokan iparkodtak folytatni a 30-as és 40-es évek nagyjai által kezdeményezett vagy meg is indított reformmunkálatokat. Mások azokat a mulasztásokat kívánták pótolni, amelyekkel nemzetünk elmaradt az emberiség haladásától.

E dolgozat keretében főleg a tudomány, az irodalom és művészet, a törvényhozás, az oktatásügy, a közművelődés és az oktatásügyi igazgatás terén folytatott tevékenységről kell szólnom.

Az a 46 esztendő, amely közvetlenül 1867-től fogva a világháború előtt eltelt, — bármennyire divatos és szokásos azt ma fanyar bírálattal lekicsinyelni vagy csak fogyatkozásában szemügyre venni — viszonyítva történelmünknek több más korszakához, az előre és felfelé menetelnek, sok tekintetben a felvirágzásnak fényes kora volt.

Tudományos irodalmunk mélyebb és többoldalú lett; oktatásügyünk nagyarányú fejlődést mutatott, az igazságszolgáltatás és közigazgatás terén törvényhozásunk nagy alkotásokat iktatott törvénybe; a szépirodalomnak és művészetnek több ága virágzásnak indult.

Berzeviczy Albert nyomban az egyetemi éveket követő és Nyugat-Európában¹ tett hosszabb tanulmányút befejeztével, ekkor állt munkába.

¹ 1874-től kezdve Berzeviczy Albert Ausztriában, Német- és Franciaországban és Belgiumban utazott.

Mint széleskörű, általános műveltséggel rendelkező, első-sorban a közművelődés, de egyúttal a politikai pálya és az oktatásügyi igazgatás tennivalóinak végzésére is különleges szakképzettséggel felvértezett, 23 éves férfi kezdte meg köz-pályáját.

A Gondviselés jóvoltából csaknem hat évtizeden keresztül mindig nemzetének előmenetele érdekében dolgozhatott.

Már közéleti pályájának első tizedében mint Sáros vármegye főjegyzője, egyúttal az eperjesi jogakadémia tan-székén, azután a képviselőházban, majd a vallás- és köz-oktatásügyi minisztérium felsőoktatásügyi osztályának élén mindenütt bebizonyította kiváló tehetségeit, amelyekkel gyorsan nagy sikereket ért el és folytonosan emelkedett.

Ezt több tényező igazolta.

Átfogó értelmével az emberi tudásnak roppant birodalmából megtanult mindent, amire az ő választásához képest akár közszolgálatban, akár tudományos munkájában szüksége volt. Ez magyarázza meg kezdetben a társadalmi, különösen az államtudományok, később a történelmi tudományok terén s ezzel párhuzamosan közművelődési, oktatás-ügyi és művészeti kérdésekben állandóan folytatott munkásságának jelentékeny hatását.

Meg volt áldva az ékesszólás és az írásművészet adományával s egyúttal mindenkor előkelő és hatásos szónoki készséggel.

Véleményét még széleskörű kérdésekben is meglepő tömörséggel és szabotossággal tudta akár írásban, akár élőszóval összefoglalni.

Rendkívüli nyelvtelhetsége módot adott arra, hogy gyönyörű anyanyelvünkön kívül három világnyelven (francia, olasz, német) rögtönözve is tökéletes könnyedséggel, mintaszerű alakban fejezze ki gondolatait. Ezenfelül megtanulta a klasszikus nyelveket és az angolt is, minélfogva történelmi, főleg levéltári kutatásaiban — beleszámítva a középkori román nyelvjárásokat — több mint nyolc nyelven tanulmányozhatta az eléje kerülő okiratokat és a választott tárgy körébe eső egykorú irodalmat.

Munkabírása és munkakedve egyformán bámulatra méltó volt.

Visszatekintve e tartamában és méreteiben egyaránt tiszteletet parancsoló tevékenységnek részleteire, meg kell állapítani annak rendkívüli arányait, alaposságát, sok tekintetben úttörő voltát és azt, hogy — ha csak néhány munkatertet említek is — Berzeviczy Albert állami életünkben, különösen a parlamenti téren, az oktatásügy szervezésében és fejlesztésében, egész közművelődésünk előbbrevitelén, ezekkel párhuzamosan tudományos mozgalmainkban, a művészet és szépirodalom méltatása körül, ezenfelül az időszaki sajtó hasábjain, mint közíró és — ami természetesen bennünket legközvetlenebbül érint — 30 éven át mint a Magyar Tudományos Akadémia elnöke, nemzetének haladása körül hosszú-hosszú időre kiható és maradandó érdemeket szerzett, sok téren pedig valóban megörökítette nevét művelődésünk történetének évlapjain.

Hangsúlyozom, hogy nem életrajzot írok. Erre terjedelmes kötetben kellene vállalkozni. Abban a keretben, amelyben szólhatok, ennek a vázlatnak az lenne az elérni kívánt célja, hogy feltüntesse: a nemzet újabb felemelkedésének félszázada alatt folytatott szakadatlan közéleti és párhuzamosan tudományos munkásságban, más hazai kiválóságok mellett is mikép emelkedik ki boldogult volt elnökünknek sokoldalú és nagyon jelentékeny egyénisége.

I. Az államférfi.

Elsősorban álljon előttünk az államférfi, aki míg (1878-tól fogva 1881-ig) a tanszéken, később pedig egészen haláláig íróasztala mellett a tudományt is művelte, másfelől több téren nagyon figyelemreméltó módon vett részt egész állami életünk kiépítésében.

Ámbár alkotó, építő és nem küzdő egyéniség, aki bizonyára nem kívánt egyik párt élén parlamenti harcokat folytatni, mégis, mert politikai pályája odasodorta, nehéz és nemes küzdelmek idején az első sorokban fényes csatákat vív és szónoki babérokat, sőt a politikai ellenfelek által is

elismert parlamenti győzelmeket arat, amelyekkel már 3 évi képviselői működés után önmagának országszerte megbecsült nevet és tekintélyt, pártjának pedig dicsőséget szerez.

Érthető, hogy az 1881-ben megkezdett képviselői munkásság, fontos törvényjavaslatok előadói tisztjének betöltése, a delegációban és a Ház bizottságaiban végzett tevékenység alapján már 30 éves korában miniszteri tanácsos, később pedig a saját érdeméből tovább emelkedett.

Természetes, Tek. Akadémia, hogy amint 36 éven keresztül mindig tettem, ma is távol fogom tartani a napi pártpolitika és a világnézeti küzdelmek emlékét és részleteit Társaságunk működésétől.

Ez okból csak érintem, de sem nem részletezem, sem nem méltatom azokat a nagy érdekű pártpolitikai beszédeket, amelyeket Berzeviczy Albert az 1881-től kezdődő és 1934-ig terjedő évtizedekben, tehát több mint félszázadon keresztül az országgyűlés képviselőházában, továbbá választói előtt, az utolsó évtizedben pedig a felsőházban mondott el.¹

Ilyen maradandó hatású politikai beszédei voltak azok, amelyeket az 1884. évi választásfelirati javaslat, majd 1889-ben a véderőjavaslat tárgyalásakor, az 1892—1894. években pedig az egyházpolitikai küzdelmek idején tartott.²

Berzeviczy Albert parlamenti munkásságának képe nem volna teljes, ha e felszólalásokat nem érinteném, de azokról való megemlékezésemnek hézagossnak kell maradni, mert kíváncsok, hogy politikai és pártküzdelmekkel Akadémiánk még emlékbeszédben se foglalkozzék. Hangsúlyozom azon-

¹ Ezekből 98 beszédet sorol fel az Akadémiánk tiszteleti tagjává történt választásának 30-ik évfordulója alkalmából kiadott *Emlékkönyv* (Budapest, 1934) a 287—290. lapokon; 15 parlamenti felszólalást tartalmaz a *Beszédek és tanulmányok* című gyűjtemény (1905., I. köt., 1—274. l.); ötöt pedig a *Válogatott beszédek* című, évszám nélkül kinyomatott kötet (7—62. l.).

A többi beszéd a képviselőház és a főrendiház, illetőleg a felsőház naplójában található. Az első beszédet az 1881. évi Képviselőházi Napló IV. kötete 283—285. l. közli.

² L. *Beszédek és tanulmányok*, I. köt., 50., 77., 131. és köv. lapok.

ban, hogy e beszédek is mind a tartalom, mind a forma tekintetében mindig kiváló felszólalások voltak és nagy tetszést keltettek.

Általában Berzeviczynek beszédeiben az államférfúi egyéniség mellett feltűnik az a kimagasló igazi politikai talentum és parlamentí tehetség, amely emlékeztet a magyar országgyűlési küzdelmeknek legfényesebb korszakára. E tulajdonságok Berzeviczy megnyilatkozásait emlékezetessé tették. Például emlitem későbbi felsőházi beszédeit,¹ így azokat, amelyekben finom acélpengével, mégis élesen és hatásosan, a hazafiúi felháborodás erejével bélyegezte meg azokat az erőszakoskodásokat és terrorisztikus cselekményeket, amelyeket az egyik ú. n. utódállamban az ottani magyar kisebbség ellen elkövettek, illetőleg amelyekkel a magyar kisebbségnek nemzetközi szerződésben biztosított jogait megsértették.

1. Álláspontja a magyar parlamentárizmus jelentőségéről.

Az alkotmányjog kiváló művelőjének tudását és az államférfi széles látkörét tükrözi vissza Berzeviczynek a parlamentárizmus magyarországi jelentőségéről képviselőházi elnöki székfoglaló beszédében² kifejtett álláspontja.

Hangsúlyozta, hogy — habár a parlamentáris rendszer már akkor, negyedszázaddal ezelőtt is több államban súlyos válságokat élt át — nem változott az ő hite és bizalma annak szükségességében és jóságában. Kiemelte, hogy «nekünk annál inkább kell törhetetlenül és szigorúan ragaszkodnunk e rendszer fenntartásához, mert a parlamentáris rendszer ránk nézve nemcsak a közszabadságok biztosítóka, de ... egyértelmű nemzeti létünkkel ... A világversennyel minden téren csak nehezen tarthatva lépést, fajlag elszigetelve, belső egységünkért is küzdve, sok ellenségtől is környezve, első sorban önerőnkre ... kell támaszkodnunk.» Felhívta egy-

¹ 1932. dec. 1-én és 1934. június 12-én. — Az Országgyűlés Felsőházának Naplója II. kötet 42. és III. kötet 257—260.

² 1910. június 30-án tartotta. Közölve a *Válogatott beszédek* közt is, 59—60. lap.

úttal a Ház minden tagját (és ez a tanácsa ma is időszerű), «adjunk példát nemzetünk létalapjainak megszilárdításában, nemzetünk valódi, eleven szükségleteinek felismerésében, nagy hivatása betöltésének munkálásában és egyesüljünk a komoly, céltudatos törvényhozói munkában.»

Sajnos, ez utóbbi felszólításának az akkori heves parlamenti küzdelmek idején nem volt hatása, ami arra indította őt, hogy rövid idő múlva lemondjon a képviselőház elnöki tisztségéről.

2. Az államférfi a nemzetközi szellemi együttműködés keretében.

Megnyilatkozott Berzeviczynek államférfiúi egyénisége azokban a tanulmányaiban és akadémiai elnöki megnyitó beszédeiben is, amelyekben ő egyfelől a magyarságnak a nemzetközi tudományosság előbbrevitelében szerzett érdemeit, másfelől a nyugati nagy nemzetek s ezek közt a korábbi entente-hatalmak számos tudósának, írójának és művésznének jelentőségét méltatta.

Joggal utalhatott arra, hogy a magyar nemzet fiai évszázados véres küzdelmekben élüket áldozták a nyugati művelődés védelmében s e háborúk alatt természetszerűleg háttérbe szorultak vagy megsemmisültek a magyar földön végzett kulturális munkák.

Más alkalommal kimutatta, hogy Kőrösi Csoma Sándor a maga példátlan önfeláldozásával, a két Bolyai, báró Eötvös Loránt a geofizika terén végzett úttörő munkásságával és több más magyar tudós minő érdemeket szerzett az egész emberiség művelődésének előbbrevitele körül.

Külföldön is nagy hatást keltettek Berzeviczynek azok a megnyitó beszédei, amelyekben Beethoven, Berthelot¹ Marcelin, Dürer, Goethe, Kant, Pasteur,² Pestalozzi és Smith Ádám géniusának hódolt.

¹ *Marcelin Berthelot*: Discours d'ouverture, 1927.

² *Louis Pasteur*: Discours d'ouverture, 1922. Mind a kettő a Magyar Tudományos Akadémiának francia nyelven, különnyomatban megjelent kiadványa.

Ugyanilyen hatása volt az 1928. évi nagygyűlést megnyitó¹ elnöki beszédnek, amely jogos önérzéssel emelte ki, hogy a magyar nemzet a világháború alatt is meg tudta becsülni az egész világ egyetemes művelődésének nagy értékeit, ezek közt az entente-hatalmakhoz tartozott nemzetek nagy szellemeinek (felemlítette Shakespeare-t és Molière-t) alkotásait, amelyek továbbra is ott szerepeltek a magyar színházak műsorán. Felhozta, hogy a magyar tudományos vagy irodalmi társaságok sohase törölték tagjaik névsorából az entente-államokhoz tartozó külföldi tudósok vagy írók nevét.

Már a világháború kezdetén, amikor egyik-másik nemzet politikusai tájékozottak az ellenséges fajok és nemzetek iránt érzett gyűlölettel, — Berzeviczy államférfiúi előrelátással és bölcseséggel olyan nyilatkozatokat tett, amelyek külföldi tudósoknak évtizedek múlva is emlékezetében maradtak.

Ilyen maradandó szolgálat volt az a tanulmánya, amelyet 1915-ben a klasszikus műveltség barátainak ülésén Bécsben olvasott fel. Ebben nemes bátorsággal és a későbbi évek által igazolt igazsággal fejezte ki azt a reményét, hogy a klasszikus művelődés eszményei rövid idő múlva újból a népeknek közös és egyetemes java lesznek, olyan tulajdon, amely alkalmas hidat verni a nemzetek közt megnyílt örvények felett, visszaszerezni az egymással szemben állott ellenségek közt a megbecsülést és megalapozni a közösen végzendő békességes munkát.

Ezt az előadást,² amely később egyik francia folyóiratban³ jelent meg, véletlenül mindjárt közzététele után olvashatta egyik jeles francia tudós, Villat, jelenleg a toulouse-i egyetem tanára, aki akkor a harctérről először kapott rövid szabadságot és a tudósok szokása szerint ezt a néhány napot az időközben megjelent tudományos könyvek és folyóiratok olvasására használta fel. Nyomban megragadták őt ezek

¹ *Akadémiai Értesítő* XXXIX. köt., 440. füzet. A megnyitó címe: *A háború és békekötés hatása tudományra és irodalomra. Francia különnyomatban: L'influence de la guerre et des traités de paix sur la science et la littérature.* 1928.

² *Humanismus und Weltkrieg.* Vortrag, gehalten in Wien 1915.

³ *Revue politique internationale*, 1915. évf., 22—37. l.

a fejtegetések, magával vitte az értékes tanulmányt a francia lövészárokba, ott felolvasta francia tisztársainak és már akkor kifejezte, azóta pedig megújította azt a meggyőződését, hogy a magyar nemzet (most Villat szavait¹ idézem), «amely, amióta a kereszténységre áttért, a Kelet barbár hordái ellen véres testével védelmezte a nyugati művelődést, s amelynek kiváló államférfiai és világhírű művészei közül többeket Franciaországban is annyira csodáltak, — a háború után megint csak barátja lesz Franciaországnak, amely büszke volt erre a régi barátságra.»

Íme így szerezte meg boldogult elnökünknek államférfíúi bölcsesége a komoly politikusnak helyes érzékével több francia tudósnak magyar barátságát és megerősítette azokat a jelenleg is tartó magyar-francia tudományos kapcsolatokat, melyek azzal a meleg rokonszenvvel kezdődtek, amellyel ez a francia jeles tanár Akadémiánknak akkori elnökét csodálni és, őszintén megvallja, «szeretni megtanulta».

3. Az államférfi nemzetközi kapcsolatok létesítése terén.

Nagy tekintélye, kiváló egyéni tulajdonságainak hatása, rendkívüli nyelvismereteivel együtt, valamint a külföldi irodalmak, egyúttal több külföldi állam politikai viszonyainak alapos ismerete különösen hivatottá tették Berzeviczyt, mint magyar államférfit nemzetközi kapcsolatok létesítésére, fenntartására, visszaállítására és kimélyítésére.

E téren szerzett érdemeinek tüzetes méltatása külön tanulmányt tesz majd szükségessé.

E megemlékezés keretében néhány ma már kevésbbé ismert részlet tárgyalására kell szorítkoznom.

Magyar érdekek szolgálatában már a világháború előtt, később különösen Ausztriában és a német birodalomban a világháború alatt, Trianon után pedig főleg Genfben és Olaszországban nemes önzetlenséggel, nagy áldozatkészséggel és

¹ Louis Villat: *Un grand «Européen»*, Albert de Berzeviczy. A Revue des Études Hongroises 1935. évf. |

még késő aggkorában is hosszú utazásokra vállalkozva, különböző előadásokat tartott, melyekben nemzetünk megismerésének és a magyar igazság előmozdításának tett jelen-tekeny szolgálatot.

Ez a munkássága sok évtizeddel ezelőtt kezdődött.

1911. tavaszán Olaszország egységes királysággá történt alakulásának félszázados évfordulóját és azóta bekövetkezett haladását ünnepélyekkel és kiállításokkal ülte meg. Erről Berzeviczy, mint a magyar képviselőház elnöke¹ megemlé-kezve, nagy hatással fejtette ki, hogy az olasz föld volt az újkor műveltségének bölcsője, továbbá hogy Hunyadi Má-tyás nemzeti királyunk uralkodása alatt Magyarország volt az első ország, mely az újkori olasz művelődésnek átültetésé-vel kísérletet tett. E beszéd hatása alatt a magyar képviselő-ház távirati üdvözetet küldött az olasz parlament elnökének.

Ezt követőleg 1911. tavaszán Berzeviczy vezetésével 23 magyar képviselő utazott Rómába, ahol őket az olasz kamara és szenátus ünnepélyesen és szívélyesen fogadta, tisz-teletükre különféle ünnepélyeket rendeztek és alkalmat adtak nekik arra, hogy a 10 napi tartózkodás alatt az akkori római archeológiai ásatások eredményeit és különböző kiállításokat behatóan tanulmányozhassanak. A fogadások alkalmával mindig feltűntek Berzeviczynek remek olasz beszédei, me-lyekről az olasz lapok mindjárt másnap hosszú tudósításokat közöltek.

Ez a tekintély és az akkor is megalapozott, illetőleg ki-bővített személyi kapcsolatok két év múlva új feladatot rőt-tak Berzeviczyre, aki a nemzetközi parlamentáris érintkezés legfontosabb szervezetének, az Interparlamentáris Uniónak világviszonylatban is mindenütt ismert és általánosan tisz-telt vezérférfia, az Unió magyar csoportjának («groupe hon-grois de l'Union») pedig hosszú időn át elnöke volt.

Még a világháború előtt az Uniónak olasz csoportja — itt hely hiánya miatt nem részletezhető okokból — kivált ebből a szervezetből és ez a «séparation» éveken át sok gon-

¹ Az 1911. március 21-én tartott ülésben. *Válogatott beszédek* 61. és köv. l.

dot okozott a nemzetközi szervezet azon időbeli elnökségének. Az elnök, tekintélyes angol államférfi, lord Weardeale, és a főtítkár, Lange belga politikus, Berzeviczyt kérték fel arra : tárgyaljon a kivált olasz csoport vezetőivel, különösen marchese Cappelli Rafael volt elnökkel, valamint Novolini volt főtítkárral és kísérelje meg előkészíteni az olasz csoportnak újabb szervezését, aztán visszatérését az Únió keretébe.

Az 1913. és 1914. években e tárgyban folytatott levelezés fennmaradt Berzeviczynek hátrahagyott iratai közt.

A kísérlet sikerült. Ilyképpen magyar államférfi eredményesen közvetített egyik nagy nemzetközi szervezet és annak olaszországi tagjai között.

Berzeviczynek köszönhetjük az utóbbi évtizedekben is a magyar-olasz tudományos kapcsolatok és szellemi együttműködés előmozdítását, valamint a *Società Mattia-Corvino* megalapítását.

Egyfelől hazánknak behatóbb megismerését, másfelől a magyar-olasz szellemi együttműködést mozdították elő Berzeviczynek :

a mult század első felében Olaszországban járt magyar utazókról írt értekezése (*Magyar Könyvtár* 340. füzet) ;¹

valamint azok a francia, illetőleg olasz nyelven közzétett tanulmányai, amelyek tárgya volt az olasz művészet szerepe Magyarországon Hunyadi Mátyás korában ; továbbá

Olaszország és Magyarország viszonya a multban és a jelenben, különösen Olaszországnak és Magyarországnak, illetőleg Nápolynak és Magyarországnak történeti kapcsolatai ; végül

a magyar politikai menekültek története Olaszországban a XIX. század második felében.²

¹ Francia nyelven is megjelent : Voyageurs hongrois en Italie dans la première moitié du dernier siècle (Budapest, 1905.) cím alatt.

² Art et artistes italiens en Hongrie à l'époque de Mathias Corvin (Revue de Hongrie, 15 août 1908).

L'Italia e l'Ungheria nel passato e al presente. 1919.

I rapporti storici fra l'Italia e l'Ungheria. (Publ. dell'Istituto per l'Europa Orientale. Roma.)

4. A Római Magyar Történeti Intézet visszaszerzése.

A Fraknoi Vilmos tiszteleti tag által Akadémiánknak rendelkezésére bocsátott Római Magyar Történeti Intézet épületét a világháború befejeztekor 1918. augusztusban az olasz kormány lefoglalta és a békeszerződés Olaszországnak megadta a jogot ez Intézet likvidálásához. Az olasz kormány azonban bizalmasan kijelentette, hogy ha a magyar állam az épületet a magyar követség részére igénybe venné, hajlandó volna a likvidálástól eltekinteni.

Kormányunk közbelépésén felül azonban szükséges volt Berzeviczy Albertnek nagy tekintélye és az olasz hivatalos körökben elismert befolyása arra, hogy végre 1923-ban az olasz kormány hajlandóságát fejezte ki a római intézet helyiségeinek visszaadása iránt.

Berzeviczy 1923. októberben Rómába utazott, a magyar kormány megbízásából értesítette az olasz hivatalos köröket a Fraknoi által alapított intézet működésének újabb megkezdéséről, s ezen az alapon az intézetben a rendszeres munka 1924. elején megindult, s Akadémiánk célra szervezett, Berzeviczy elnöklése alatt működő bizottságának javaslatára az ösztöndíjas helyek is ettől kezdve betöltettek.

5. A szellemi együttműködés Magyar Nemzeti Bizottságának elnöki hatáskörében végzett munka.

A Nemzetek Szövetségének 1922-ben Akadémiánk főtitkárához intézett megkeresése alapján Berzeviczy Albert teljesen egyetértett azzal a nézetemmel, hogy (habár nagyobb eredmény ebben a keretben nem remélhető) Akadémiánknak ki kell fejezni hajlandóságát az iránt, hogy Magyarország területére nézve el fogja végezni azokat a tennivalókat,

Per la verità circa la storia dell'Ungheria (Roma, 1927.).

Rapporti storici fra Napoli e l'Ungheria nell'epoca degli Aragonesi (Napoli, 1928.).

Gli esuli ungheresi in Italia nella seconda metà del secolo XIX. (Roma, 1932.)

amelyek a nemzetközi szellemi együttműködés terén fel fog-
nak merülni.¹

A szellemi együttműködés Magyar Nemzeti Bizottságá-
nak elnöki tennivalóit 1922-től kezdve haláláig Berzeviczy
nagy lelkiismeretességgel, fáradhatatlanul ellátta; folytonos
érdeklődéssel kísérte azokat a kísérleteket, amelyeket az ú. n.
utódállamok területén élő magyar nemzeti kisebbségek érde-
kében és a magyar igazság érvényre juttatása végett tettünk.
Elnökölt a bizottságnak zárt ülésein és azokon a nyilvános
üléseken is, amelyeken egy-egy külföldi kiváló szakférfi,
Nicolas Murray Butler,² Julien Luchaire, Kornemann, Peter-
sen, Röbbeling, Zahn Frigyes, Przyluski és mások tartottak
előadásokat.³

A Bizottság megalakulása óta elsősorban azon fáradozott,
hogy végre megszűnjék az a tarthatatlan állapot, amelynél
fogva kizárólag tudományos magyar munkák, valamint a
magyar szépirodalom termékei még mindig nem juthatnak
be Csehszlovákia, Jugoszlávia és Románia területére. E tárgy-
ban Berzeviczy a szellemi együttműködésnek Párizsban fel-
állított nemzetközi intézete (Institut International de Coopé-
ration Intellectuelle) igazgatójához, Luchaire-hez, illetőleg a
szellemi együttműködés nemzetközi bizottságának elnöké-
hez, Gilbert Murray oxfordi egyetemi tanárhoz ismételve
intézett átiratokat, a m. kir. külügyminiszter urat pedig
több ízben megkereste megfelelő lépések tételére.⁴

II. A tudós.

Az államférfi mellett Berzeviczy Albert egyéniségében
a tudós, mégpedig különböző tudományok művelője áll elő-
térben.

¹ *Akadémiai Értesítő* XXXIII. köt. (1922), 285—286. lap és
XXXV. köt. (1924.) 60—61. l.

² *Akadémiai Értesítő*, XLI. köt. (1931), 203., 207. l.

³ U. o. XLII. köt. (1932), 354—356. l., XLIII. köt. (1933), 346. l.,
XLIV. köt. (1934), 274—277. l.

⁴ *Akadémiai Értesítő*, XXXVIII. köt., 159—160., XXXIX.
köt., 79—83., XL. köt., 317—321., XLIV. köt., 288—301. l.

1. A történetíró.

Nagyméretű és maradandó értékű tudományos irodalmi munkásságában *történetírói* tevékenysége emelkedik ki. Többek előtt gyakran határozottan kifejezést adott annak, hogy ő maga is erre vetette a legnagyobb súlyt.

Egyik első elnöki megnyitó beszédében¹ hangsúlyozta, hogy Akadémiánknak az egész tudományos világgal szemben is első és fő feladata: hazánk és nemzetünk tudományos megismerése és megismertetése s ehhez az Akadémia köteles készséggel vállalja a vezéri szerepet. Ez alaptételből kiindulva *«hazai történelmünk* minden oldalú megvilágításának feladatait» vette szemügyre. Megállapította, hogy hazánkban az állam, az Akadémia,² szaktársulatok, egyes törvényhatóságok s különösen egyes egyházi hatóságok és társulatok a történelmünket érdeklő levéltári anyag közlése tekintetében tekintélyes áldozatot hoztak és nagy munkát végeztek. De azért panaszolta, hogy nálunk kevés az igazi történelmi érzék és nagy a multak iránti közöny.

Ez a meggyőződés vezette Berzeviczyt arra, hogy már első nagyobb dolgozataiban, még inkább pedig a XX. század kezdetétől fogva tudományos munkásságának legnagyobb részét a történetírás, illetőleg a művészettörténet terén fejtse ki.

Az emlékiratok jellegét viseli, de mégis, mivel az egész kort jellemzi és művészileg méltatja, e munkássága körébe tartozik *Régi emlékek* (1853—1870) című első kötete, amely a szerző gyermekevéinek és fiatalságának korképét adja.

Erről a korról más helyütt³ Berzeviczy nála szokatlan lírai ellágyulással ezeket írja: «Szép volt az (érti a mult század 50-es és 60-as éveit), nemcsak azoknak, kiknek boldog gyermekkorunk emlékei vetnek rá rózsafényt, szép volt a

¹ 1908. május 3-án: *Akadémiai Értesítő*, XIX., 297—301. l.

² Bizonyára a *Magyar Történelmi Emlékek* hatalmas sorozatára gondolt, melyből az *Okmánytárak*, az *Írók* (Scriptores), az *Országgyűlési Emlékek* és a *Diplomáciai Emlékek* sorozatában ekkor már egész könyvtárra menő akadémiai kiadvány jelent meg.

³ *Az abszolútizmus kora* című mű, I. köt., 6. lap.

történeti megítélés szemével nézve is a politikai életről le-
szorult magyarság bensőségteljes magánélete és egyetértő
társasélete által. Szép volt a család és a falu, a rokonság és
a barátság meleg kultuszában, szép volt a néma ellenállás
és reménykedő tűrés szilárd dacában, az elnyomás alatt is
viruló irodalomban, szép mindazoknak az erkölcsi, szellemi
és anyagi javaknak még jobbára érintetlen birtokában, me-
lyekből visszaszerzett szabadságunk és alkotmányos életünk
bizony sokat áldozatul követelt».

A) *A történetíró általános jellemzése.*

E tárgyú művei mindegyikéből határozottan felismer-
hető a szerzőnek egész történetírói egyénisége.

Mindegyik műnek főforrása: a széleskörű levéltári kuta-
tás, de ezenfelül Berzeviczy mindig gondosan tanulmányozta
a tárgyalt korszaknak egész hazai és külföldi irodalmát, bele-
értve a folyóiratokban és a napi sajtó hasábjain megjelent
dolgozatokat is.

Történetírói egyéniségének jellemző ismérve: «a lélek-
kel telt tárgyilagosság»,¹ amely híven feltünteti a kornak
fény- és árnyoldalait s a szereplők jótulajdonságai mellett
nem hallgatja el hibáikat és tévedéseiket sem.

Az olasz renaissance korát tárgyzó tanulmányaival
kapcsolatban Berzeviczy a Hunyadiak dicső korából válasz-
totta első nagyobb terjedelmű történeti munkájának tárgyát.

B) *Beatrix királyné története* ²

című műve messze túlterjed az életrajz keretein, valódi kor-
történet.

¹ Kiemelte ezt, mint Berzeviczy történetírói működésének leg-
jellemzőbb, legértékesebb és legegyénibb jellemvonását, egyik nagyon
hivatott és feltétlenül elismerő méltatója, Gombos F. Albin társunk,
az Akadémia 1934. évi nagyjutalmának odaítélése végett kiküldött
bizottság jelentésében. *Akadémiai Értesítő*, XLIV. köt., 102—144. l.

² Megjelent a *Magyar Történelmi Életrajzok* XXV. évf. 1—5.
füzetében, Budapest, 1918. ; francia kiadása *Beatrice d' Aragon, Reine
de Hongrie* I—II. k., a Bibliothèque Hongroise de la Revue de Hongrie
sorozatában, 1911—1912. ; spanyol fordítása *Beatriz de Aragon, Reina*

A mű kiindulva Beatrix nagyatyjának, I. Alfonzónak uralkodásából, ismerteti a nápolyi királyságnak azon korbeli tudományos, irodalmi és művészeti viszonyait, tárgyalja Beatrix neveltetését, ifjúságát és házasságkötését, majd átvezeti az olvasót Magyarországra és a Beatrix haláláig terjedő egész korszakról színes, életteljes képet ad. Éppen úgy megtaláljuk benne a nápolyi udvar és nép életének és ünnepéyeinek ismertetését, mint a magyar királyság viszonyainak tárgyalását. A szerző e művében is leplezetlenül bírálja a szereplők hibáit és gyarlóságait. Előadja pl. a trón betöltése körül Mátyás halála után felmerült ármányokat s különösen élesen bírálja II. Ulászlónak házasságszédelgését és a magyar főurak egy részének az özvegy királynéval szemben tanúsított csalfaságát.

A történeti, művelődéstörténeti és lélektani fejtegetések-ből a magyar történetírás későbbi századokban is értékes következtetéseket fog levonhatni. Megállapítható, Beatrixnak nagy része volt abban, hogy Mátyás udvarában, sőt egész Magyarországon kialakuljon a renaissance életforma. A történetírók egyéni megítélése fogja majd a kötetben közölt részletes adatok alapján kifejteni, mennyi volt Beatrixnak magyar történeti jelentősége és, habár Mátyás király valószínűsíthető hatalmat nem adott felesége kezébe, a nápolyi királynő egyes kérdésekben kiváló, nagyesszű férjére minő befolyást tudott gyakorolni.

A kötet hű és részletes képet ad a kornak jelentékenyebb egyházi és világi egyéneiről. Sokan voltak; hisz alig akadt Magyarországon vagy Itáliában híres vagy érdekes egyéniség, aki ne gyakorolt volna Beatrixra befolyást vagy akivel ne lett volna összeköttetésben. A szerző az életrajzíró gazdag anyagán felül feldolgozza mindazokat az érdekes problémákat, amelyek a lélekbúvárt érdeklik.

Nagy tárgyilagosságát bizonyítja, amikor rámutat arra,

de Hungria, Madrid (évszám nélkül); olaszul *Beatrice d'Aragona*, Milano, 1931., 320. l. Az okiratgyűjteményt a *Magyar Történelmi Emlékek* című sorozat I. osztályának 39. kötetében a Magyar Tud. Akadémia adta ki.

hogy ha Beatrixnak gyermekei lettek volna, az ő erős családi érzésével éppen olyan jó anya vált volna belőle, mint nővéréből, a ferrarai hercegnőből, s ebben az esetben makacs ambícióját és szívós erélyét gyermekei érdekében érvényesítette volna. Gyermekek nélkül a szerencsétlen királyné összes családi érzéseit olasz rokonaira árasztotta, akik természetesen idegenek voltak a magyarok előtt. Ilyen megértéssel a szerző nem tagadhatja meg részvétét a boldogtalan királyné szomorú sorsától és sokkal enyhébben ítéli meg tévedéseit is, mintsem az más történetíróknál szokásos.

Minthogy Berzeviczy a középkori olasz nyelvnek összes tájszólásait is nagyszerűen ismerte, módjában volt az egykorú olasz krónikák mindegyikét is tanulmányozni és felhasználni. Mily hosszú és fáradságos kutatások eredménye a kötet, bizonyítja, hogy a mű mindenütt hivatkozik elsősorban a tárgyra leggazdagabb modenai, majd a nápolyi nemzeti, a milánói és velencei (Szent Márk-) könyvtárban, ezenfelül a bécsi, brüsszeli, drezdai és párizsi könyvtárakban — illetőleg levéltárakban — felkutatott eredeti okiratokra, köztük Beatrixnak több száz sajátkezű levelére. Hazánkban a szerző az Országos Levéltár mellett legtöbb anyagot talált a selmecbányai, azután a kassai, körmöcbányai és pozsonyi levéltárakban.

C) *Az abszolutizmus kora Magyarországon.*

Berzeviczy egész életének fő műve hazánk történetéből az 1849. ősztől kezdve 1864. februárig terjedő éveknek az eddig megjelent munkáknál sokkal kimerítőbb, alaposabb és tökéletesebb olyan beható tárgyalása, aminőt más korszakra nézve történeti irodalmunk még nem mutat fel.¹

Tiszteletet érdemel az az elhatározás, amellyel Berzeviczy, aki akkor már közel 60 éves volt, hozzáfogott ehhez a munkához. Bizonyára élt benne az a meggyőződés, hogy e nagy mű megírásával nemzeti és egyúttal hazafias feladatot fog betölteni.

¹ I. köt., 1922., II. köt. 1926., III. köt. 1932., IV. (csonkán maradt 106 lapra terjedő) kötet, 1937. (A Franklin-Társulat kiadása.)

Ez időtájtban egyes osztrák közjogászok és történetírók újból megpróbálták, hogy hazánknak független jogállását megtámadják. Felelni kellett nekik. Csakugyan magyar történetíró volt hivatott megállapítani e másfél évtized történetéből azt az igazságot, hogy az abszolutizmusnak «nemcsak módszere volt eltévesztett, hanem jogalapja és célja is helytelen, és pedig nem csupán Magyarország, hanem az egész monarchia szempontjából».¹ Magyar államférfinak kellett ebből a megállapításból s annak a kornak szomorú szenvedéseiből levonni azt a következtetést, hogy a jövőben mit nem lehet és mit nem szabad tenni Magyarországgal. De ebből a másfél évtizedből magyar államférfiúnak kellett nemzetünknek jövő felemelkedése szempontjából is tanulságokat meríteni.

Az önként vállalt feladat sok nehézséggel járt. A szerző bizonyára teljes tudatában volt annak, hogy a tárgyalandó korszak legnagyobb részére nézve a levéltári anyag lesz a főforrás, továbbá hogy ezt az anyagot elsősorban a bécsi udvari és állami levéltár, ezenfelül az osztrák belügyminisztérium levéltára és a kancelláriai iratok fogják szolgáltatni. E levéltárakban pedig még akkor, amikor a szerző munkába állt, a kutatás lehetetlen volt.

Boldogult nagy királyunknak, I. Ferenc Józsefnek, élénk történelmi érzéke, igazságszeretete és lovagiassága háritotta el a főakadályt. Habár ő is jól tudta, hogy e kor tárgyalása majd fel fogja idézni a szenvedéseknek, a veszteségeknek, a sajnos, részben helyrehozhatatlan tévedéseknek emlékét is, — ennek ellenére Ő Felsége már 1915. június havában megadta az engedélyt arra, hogy Berzeviczy teljesen szabadon kutathassa át a bécsi cs. és kir. udvari levéltárnak az 50-es évekre vonatkozó, addig zárva tartott anyagát.

Az osztrák belügyminisztérium levéltárában kutathatás céljából gróf Tisza István miniszterelnök fordult Heynold, akkori osztrák belügyminiszterhez,² hangsúlyozván, hogy

¹ Berzeviczy saját szavai, id. m. I. köt. 4. lapján. L. még akadémiai felolvasását *Akadémiai Értesítő*, XXXIII., 5—11. l.

² 1915. aug. 6-ról kelt levele. Összes Munkái, *Levelek*, III. kötet, 1004. sz., 217. l.

Berzeviczy egyénisége teljes biztosítékot nyújt munkájának tudományos színvonalára nézve, tapintata és diszkréciója pedig abban a tekintetben, hogy a feltétlenül szabad kutatást számára meg kell engedni. Ugyanekkor a szerzőhöz írt levélben¹ kiemelte Tisza: «Nem mondhatom, mennyire örülök, hogy ezzel a politikai érzéket és államférfiúi belátást kívánó fontos feladattal éppen Te foglalkozol».

Ezután több mint 20 év munkája következett.

A nagy mű befejezésén Berzeviczy még életének utolsó hónapjaiban is dolgozott; sajnos, a IV. kötetet már nem tudta befejezni. Ez a négy kötet azonban így csonkán is évszázadokon át forrásmű lesz mindazok számára, akik e korszak magyar politikai, társadalmi vagy gazdasági történetét fogják művelni. Gazdag anyagot találnak a műben a közjogász, a jogtörténész, valamint igazságszolgáltatásunk fejlődésének s az irodalom- és művészettörténetnek kutatói is. A négy kötetben természetesen előtérben áll a politikai és a társadalmi történet fejtegetése, de megtalálható a gazdasági viszonyok ismertetése is, az irodalmi és művészeti részeknél pedig a szerző más téren tett tanulmányai következtében ismét bemutatja hivatottságát. A bécsi kormány által oktrojált alkotmányra vonatkozó kísérletek előadásánál megnyilatkozik a szerzőnek kiváló közjogi tudása és nagy alkotmányos érzéke.

Az összegyűjtött gazdag anyagot a szerző művészien dolgozta fel.

A bécsi kormány szerencsétlen kísérleteit és politikai tévedéseit teljes nyíltsággal szigorú bírálathoz részesíti.

Megtaláljuk a főszereplőknek jellemzését és számos érdekes epizódnak nagy írásművészettel megírt fejtegetését.

Mikor a M. T. Akadémia a nagy műnek I. kötetét²

¹ Tisza István: *Levelek*, III. köt., 1005. sz., 218. l.

² *Akadémiai Értesítő*, XXXV. köt., 79—80. l. Az elnök távollétében hozott határozat kihirdetésekor Concha Győző másodelnök hangsúlyozta, mily nagy öröme szolgált az Akadémiának, hogy visszatekintethetett azokra az évekre, amelyekben Berzeviczy sokirányú egyéb elfoglaltsága és a magyar ügynek fényes és sikeres képviselése mellett ezt a nagyszabású munkát is kidolgozhatta. A jutal-

1924-ben a Szilágyi István-jutalommal, 1925-ben pedig a Nagyjutalommal¹ kitüntette, továbbá az 1934. évi nagygyűlés előtt, amikor az időközben szintén megjelent II. és III. kötetre a nagyjutalmi jelentés kiterjeszkedett, a kiküldött három bizottság tagjai (kiváló történettudósok) behatóan méltatták ennek a nagyszabású munkának jelentőségét és érdemeit.

Méltán hangsúlyozta Áldásy Antal r. t., az 1925. évi jelentés előadója, a műnek azt az erősségét, hogy a szerző nemcsak mint történetíró, hanem egyúttal mint államférfi szemlélte benne az eseményeket és a szerepvivőket, továbbá, hogy a korszak megítélésére annyival inkább hivatott volt, mert nagy politikai előkészültségénél és tehetségénél fogva élesebben szemlélhette és bírálhatta a kor eseményeit mozgató erőket és tényezőket.

Az 1934. évi jelentésben viszont Gombos F. Albin társunk joggal utalt rá, hogy az a kép, amelyet ez a nagy mű a tárgyalt korszakról ad, «megkapó érzelmeket fakasztó ; és hogy a mű kivételes történetírói képességeket mutat fel».²

2. A művészettörténet művelője és az archeológus.

A nagy adományok közt, amelyekkel Berzeviczy Albert közéleti pályájának indult, ott volt az is, hogy igazán élvezni és értékelni tudta a művészetet és természeti szépségeket. Több országban tett tanulmányútjainak eredménye művészettörténeti művei, melyek közül csak a fontosabbakat emelhetem ki.

Az ismert útirajzokon felülemelkedik és művészettörté-

mat Berzeviczy felajánlotta Beöthy Zsolt síremlékének alapja javára. *Akadémiai Értesítő*, XXXV. köt., 184. l.

¹ *Akadémiai Értesítő*, XXXVI. köt., 150—151. l. A Nagyjutalmat a szerző visszaajándékozta az Akadémiának.

² Szekfű Gyula (*Magyar történet*, V., 636—637.) is kiemeli, hogy e mű «rendkívül szorgalmas, részletes előadás, a kiadott anyag teljes felhasználásával, sok levéltári anyaggal ; a részletekre nézve Szekfű néhány megjegyzést tesz.

neti fejtegetéseket is tartalmaz nemes felfogással és előkelő ízléssel megírt *Itália* című kötete.¹

A Beöthy Zsolt által szerkesztett *A művészetek története* című gyűjteményes munkának III. kötetében² (194—355 l.) tette közzé *A cinquecento festészetéről és szobrászatáról* írt tanulmányát, amely magas szempontokból kiinduló és művészi érzéket tanusító összefoglalás.

A XVII. század tájképfestészete. (Először a népszerű főiskolai tanfolyam könyvtárában, Pozsony, 1909.)

A tájképfestés a XVII. században. (Megjelent a Magyar Tud. Akadémia Könyvkiadóvállalatának kötete gyanánt 1910-ben.) A kötet főleg a XVII. század francia és németalföldi tájképfestőinek (Nicolas Poussin, van Ruysdael, Hobbema és mások) művészetét tárgyalja.

A kötetnek a francia és olasz tájképfestésre vonatkozó részleteit francia nyelven is közzétette: *La peinture de paysage chez les peuples romans jusqu'à la fin du XVII siècle* (Budapest, 1912) címen.

1912. nyarán, mikor lemondott a képviselőház elnökségéről, — amint önmaga írta, menekülve a politika zajos tumultusából — Görögországba utazott. Erről az útfjáról Olimpia, Athén, Eleusis, Argolis és Delphi megtekintése után érdekes könyvet írt.³

Az útiemlékek és személyes benyomások előadásán felül ez a kötet szabatosan, nagy írásművészettel és előkelő ízléssel írt művészettörténeti és archeológiai fejtegetéseket is tartalmaz.

Berzeviczynek nagy tárgyilagossága megnyilvánul abban, hogy a görög műemlékeket egybevetve az általa korábban és gyakrabban megtekintett itáliai emlékekkel, — méltón értékel.

¹ Első kiadása 1899., második 1905., harmadik bővített kiadása két kötetben 1924. Megjelent német átdolgozásban is.

² Ez később külön is megjelent a *Népszerű Főiskolai Könyvtár* III. kötete gyanánt.

³ *Délen.* Útirajzok és tanulmányok (Budapest, 1917). Németül az Ungarischer Rundschau című folyóiratban *Griechische Reiseskizzen aus dem Sommer*, 1912.; különnyomatban München, 1914.; francia nyelven *Impressions de Grèce*, Budapest, 1913.

A Kisfaludy-Társaság Évlapjai 1909-től kezdve tették közzé Berzeviczy Albertnek azokat a jelentéseit, amelyeket a Társaságban a művészeti Greguss-díj odaítélése végett szerkesztett, s amelyek főleg Benczur Gyula, Szinyei-Merse Pál és Dudich Andor művészetét méltatták.

Meleghangú, egészen lírai érzésekkel mondott beszéde, amelyet Szinyei-Merse Pál 50 éves jubileuma alkalmával Sáros vármegye ünnepi ülésén tartott, a *Magyar Figyelő*-ben jelent meg.

Sok művészettörténeti fejtegetést tartalmaznak *Beatrix királyné életrajza* című műve, továbbá Fabriczy Kornélról és Benczur Gyuláról mondott emlékbeszédei. Ezekről külön kell megemlékezniem (V. alatt).

Hivatott szakember megállapítása szerint különösen közel állt szívéhez és legjobban lekötötte őt a klasszikus nagy stílus, amelyet az ókornak és a renaissance kornak nagy mestereiben talált meg a legjobban. Az antik művészet, főleg Itália és Görögország műemlékei és sok ország művészeti kincseinek tanulmányozása fejlesztették ítélőtehetségét.

Művészettörténeti értekezései közé egyes munkáiba archeológiai fejtegetéseket is felvett.

Hálával vettük, hogy kérésünkre az Akadémia Képzőművészeti Bizottságának szervezésekor vállalta a bizottság elnöki tisztségét, amelyet haláláig megtartott. E bizottság Petrovics Elek társunk — mint hivatott előadó — munkásságával több évre szóló programot dolgozott ki, amelynek alapján jutalomdíjat tűzött ki Lotz Károly *élete és művészete* méltatására¹ és közzétette a Bécsben tanult magyar művészek jegyzékét.²

3. Egyéb tudományok művelője.

Elnöki megnyitó beszédeinek idevágó fejtegetésein felül érdekes dolgozatokat tett közzé Berzeviczy az esztétika és irodalomtörténet köréből is.³

¹ A pályázat eredményes is volt.

² Fleischer Gyula: *Magyarok a bécsi Képzőművészeti Akadémián.* (A Magyar Tud. Akadémia kiadása, 1934.)

³ *A természetfölötti elem Shakespeare színműveiben.* Budapest,

Berzeviczynek parlamenti szereplése és hivatalos állásában kifejtett munkássága bizonyítja nagy jártasságát a társadalmi tudományok több ágában, különösen az alkotmányjog és a politikai tudomány terén. E tárgyú dolgozatai főleg eperjesi tanár korából és a korábbi évekből valók.¹

Nagy és maradandó siker kísérte boldogult elnökünknek azt a törekvését, amelyet az állandó nemzetközi választott bíróság megvalósítása végett fejtett ki.

E jelentős cél elérése érdekében mint az Interparlamentáris Konferencia magyar csoportjának alelnöke Budapesten és Párizsban² terjesztett elő javaslatot, illetőleg támogatta azt a korábban általa kezdeményezett indítványt, amelyet a Konferencia (amint később elnevezték: Interparlamentáris Unió) is elfogadott.

E munkásságának méltó elismerése volt az, hogy amikor a hágai állandó nemzetközi választott bíróságot csakugyan felállították, a magyar kormány Berzeviczyt kérte fel e bíróságnak magyarországi tagjául.³

1910. Újra lenyomatva az Olcsó Könyvtárban, 1577—1580. sz.; franciául *La surnaturel dans le théâtre de Shakespeare*. — *Michel Angelo és Shakespeare szonettjei* (Magyar Shakespeare-Tár VI. köt. és különnyomat 1914). Bevezetést írt Vörösmarty Mihály munkáihoz *Magyar klasszikusok*, XIII. kötet. — *Shakespeare ma* (Budapesti Szemle, 1935. június).

¹ *Rend és szabadság az igazgatásban* (Eperjes, 1877). *Politika és morál* (Eperjes, 1880). *A parlamentekről* (1900., Olcsó Könyvtár).

² Budapesten 1896. szeptember 23-án, Párizsban a francia szenátus üléstermében 1900. augusztus 2-án, mind a kettőt francia nyelven tartotta. A két beszéd magyar fordítását közölte a *Beszédek és tanulmányok* I. kötete, 385—403. l.

³ A nemzetközi jog körébe vág a felsőházban tartott több beszéde: I. pl. az 1927/1932. évi országgyűlés felsőházának naplója, IV. köt., 333. l. (Kellog-paktum); V. köt., 172. l. (a trianoni szerződés, stb.)

III. Nemzeti közművelődésünk munkása.

Fiatalságától fogva behatóan és lelkesen tanulmányozva a közművelődés és közoktatásügyi igazgatás főbb problémáit és különösen azoknak hazai feladatait, Berzeviczy különösen hivatott volt arra, hogy ez ügyek intézésében hivatali hatáskört töltsön be és e kérdésekre nézve nagysúlyú szavát évtizedeken át különféle közéleti munkájában hallassa.

Ezen a téren akkor kapott hivatali hatáskört, amikor a széles látkörű, erélyes és magas korában is fáradhatatlan Trefort Ágoston miniszter hívta meg őt egyik főmunkatársá gyanánt.

Trefort megbízásából Berzeviczy újból külföldön járt, főleg a németországi egyetemek kormányzati szervezetét és gazdasági ügykezelését tanulmányozva. Erről a kormánynak 1885-ben tüzetes jelentést tett.

Ezt követőleg éveken át, mint a közoktatásügyi minisztérium felsőoktatásügyi osztályának főnöke, 1888-tól kezdve pedig Trefort Ágoston, később gr. Csáky Albin mellett 8 évig mint politikai államtitkár, majd gr. Tisza István első kormányában 1903. november 3-tól 1905. június 18-ig mint vallás- és közoktatásügyi miniszter bőségesen résztvett a magyar nemzeti közművelődés ügyeinek irányításában és alkalma volt hivatalosan is állást foglalni kultúrpolitikánk legfőbb kérdéseiben.

Ezenfelül hosszú évtizedeken keresztül Berzeviczy mint a képviselőház, később a főrendiház, illetőleg a felsőház tagja az országgyűlés két házában, valamint különböző tanácskozmányokon és e mellett mint közíró, a sajtó hasábjain sok közművelődési kérdéstről fejtette ki álláspontját.

Több terjedelmes kötet tudná csak összefoglalni e tárgyú megnyilatkozásait.

Közművelődési és közoktatásügyi felszólalásainak, illetőleg tanulmányainak tárgyai közé tartoztak a következők :

az egységes nemzeti közoktatás (*Beszédek* [az alábbiakban *B*-vel jelezve], I. köt., 343. l.),

nemzeti kultúrpolitikánk igazolása (*B. I.* 293. l.),

a kisdédovás (*B. I.*, 115. l. és az 1887/1892. évi országgyűlés képviselőházának naplója [az alábbiakban *KN*], *XXI. k.*, 278., 321., 350., 353.),

a népnevelés általában (*B. I.* 233., 245., 248., 253.),

a népiskolai törvény módosítása (az 1901—1906-i országgyűlés *KN. XXIX.* 170. l. és *B. I.*, 191. és 227. l.),

a tanítói nyugdíj, illetőleg a tanítói nyugdíj és gyám-alap állapota, valamint a tanítói fizetések, végül a Tanügyi Országos Nyugdíj- és Gyámintézet állapota (az 1887/1892. o. *KN. XXVII.*, 412., 426.; az 1892/1896. o. *KN. XII.* 69., 87., 116., 117., 121., 160., 198.; az 1901/1906. o. *KN. XXI.* 51.; *XXIX.* 170. l.),

a középiskolai kérdések általában (*B. I.*, 105, 231, 252.),

az 1882. évi középiskolai törvényjavaslat (*B. I.*, 21.),

a középiskolák és azok tanárainak képzése, gimnáziumi és reáliskolai oktatás (az 1881/1884. évi o. *KN. X.*, 376., *XI.* 112., 361., *XII.* 26., 40., 43., 65.),

az egyetemek (*B. I.*, 227—231., 246; az 1910/1915. évi országgyűlés *KN. XVI.*, 459. és az 1927/1932. évi Felsőház Naplója *II.*, 110.),

a jogi szakoktatás reformja (*B. I.* 228. és 277—290.),

az orvosképzés (*B. I.*, 229. l.),

University Extension (*B. I.*, 245.),

Magyar Nemzeti Múzeum (*B. I.*, 236—239.),

művészeti politika (*B. I.*, 240., 244.),

Képzőművészeti Múzeum (*B. I.*, 239.),

képzőművészeti viszonyaink és teendőink (*B. I.*, 256, 261.),

iparművészet (*B. I.*, 243—244., 258. l.),

testnevelési kérdések (*B. I.*, 254. és 315—334. l.).

Mint vallás- és közoktatásügyi miniszter törvényjavaslatot készített a népoktatásról; ezt azonban csak utóda nyújtotta be az országgyűlésnek; ellenben közzétette miniszter korábban az elméleti jog- és államtudományi államvizsgálatról és a jogi oktatásról készített javaslatot.

1. Nemzeti közművelődési politikánk igazolása ; a magyar álláspont a nemzetiségek jogai tekintetében.

Több fontos kérdésben kifejtett véleménye egyformán híven jellemzi az államférfit és a kiváló szakembert és napjainkban is erősségünk akkor, amikor az ellenségeink által hangoztatott, a valóságnak meg nem felelő vádakkal, pl. a Magyarországon élt nemzetiségek elnyomásának meséjével szemben a tárgyi igazságot kell hangoztatnunk.

Államtitkár korában nyíltan kifejtette azt az álláspontját :¹ nemzetünknek maga elé kell tűzni azt a legmagasabb célt, hogy a magyarság magát oly szellemi művelődés által örökítse meg, amely minden múlandó anyagi alkotást túlél, s amelyben mindenkorra kifejezve marad a magyarságnak nemzeti egyénisége és jelleme. Ennek megfelelőleg hangoztatta, hogy a magyar nemzeti közművelődést csak Magyarország alkothatja meg ; másfelől azonban helyes politikai érzékkel kiemelte, hogy a magyar nemzeti közművelődés úgy fejlesztendő, hogy az ment legyen minden erőszakoskodástól és a Nagymagyarországban élt más nemzetiségeknek elismert jogait vagy törvényes törekvéseit semmikép se sértse.

Ennek az egyformán magyar és egyúttal igaz és bölcs álláspontnak felelt meg az, hogy ugyanakkor hangsúlyozta : *Mi senkitől semmit elvenni nem akarunk, csak szellemi kincseket akarunk adni a szellemileg szűkölködőknek, nevelés, oktatás, ismeretterjesztés által ; senkit nem akarunk leigázni, csak magunkkal egyenlővé akarunk tenni mindenkit a hazának közös szeretete, a nemzeti összetartozás érzete, nemzeti nyelvünk és műveltségünk megértése által.* (Beszéd, I., 293. l.)

A magyar kultúrtörekvésnek nemzetiségeinkre vonatkozó gondolatát sem helyesebb, sem művészebb formulában nem lehet kifejezni.²

¹ Az EMKE-nek Budapesten, a koronázási jubileum évében, 1892-ben tartott közgyűlésén elmondott beszéde (Beszéd, I., 293—294. Lásd még Beszéd, I., 251—252. l.).

² Beöthy Zsolt megállapítása Berzeviczy Válogatott beszédeknek előszavában, 6. l.

2. Oktatásügyi küzdelmek.

Az a kor, amelyben Berzeviczy hivatali hatáskört töltött be, több tekintetben lerakta nemzeti közművelődésünk épületének alapjait, nagy alkotások, de egyúttal nagy párt- és egyéb küzdelmek ideje is volt.

Napjainkban csak csodálkozhatunk azon, hogy még Trefort miniszter erélye és fényes tehetsége ellenére is 12 évi küzdelemre volt szükség, amíg szemben a nemzetiségi és részben felekezeti aggodalmakkal és ellenzéssel, végre sikerült megalkotni az első *középiskolai* törvényt (1883: XXX. tc.) Ennek tető alá hozásában Berzeviczy, mint fiatal képviselő és a Ház közoktatásügyi bizottságának tagja, már szintén közreműködött.¹

E küzdelmek során Berzeviczy véleményét tüzetesen kifejtette számos olyan kérdésben, amely jelenleg is időszerű.

Hangsúlyozta pl., hogy a középiskolákban az alsóbb osztályokban kell a lehető legnagyobb szigorot kifejteni és ezzel távoltartani az arra nem való elemeket.

Nyilatkozott a középiskolai túlterhelés kérdésében és ezzel kapcsolatban azt a meggyőződését nyilvánította, hogy az iskolában okvetlenül tért kell adni a testi nevelés minden követelményének, a test megerősítése által kell odahatni, hogy a szellemi túlterhelés bajai ne érvényesülhessenek. E túlterhelés ellensúlya lenne a testi erők fejlesztése, ápolása és nevelése, de általában a testi és szellemi erőket lehetőleg összhangzóan igyekezzünk fejleszteni.

Már 1890-ben mint politikai államtitkár kifejtette azt a meggyőződését, hogy vissza kell térni «az olimpiai játékok szép korához». Ezt az eszmét külföldön is csak sokkal később kezdték a megvalósítás szakába juttatni.²

Szemben azzal az egyoldalúsággal, amellyel egyesek

¹ E törvény megalkotásának nehézségeit és a végső siker tényezőit érdekesen és tanulságosan vázolta *Trefort Ágoston emlékezete* című műve, 17—18. l.

² Később Berzeviczy újból tárgyalta a kérdést *Az olimpiai versenyekről* című műben (1933).

csak az elemi oktatást, mások viszont csak az egyetemi tanítást állítják előtérbe, Berzeviczy hangsúlyozta, hogy a művelt nemzetnek a maga művelődési intézményeit egyaránt és egyidejűleg kell fejleszteni.

3. Egyetemi kérdések.

Közművelődésünknek tekintélyes munkásai között, akik több mint 40 év előtt már állást foglaltak az egyetemek szaporítása tárgyában, Berzeviczy a leghivatottabb szakfélfi volt.

Hazánkban 61 év előtt kezdtek a kérdéssel foglalkozni.¹ Trefort Ágoston miniszter 1885-ben törvényjavaslatot is dolgoztatott ki a Pozsonyban felállítandó új orvostudományi kar tárgyában.

Közvetlen utódai, gr. Csáky Albin és báró Eötvös Loránd, azonban egészen levették a kérdést a napirendről, mert abból indultak ki, hogy először a létező egyetemeken kell még sok mindent pótolni. Teljesen igaza volt Berzeviczynek, mikor nem osztotta ezt a felfogást, mert hisz' nincs a világon olyan egyetem (még a leggazdagabban felszerelt amerikaiak sem), amelyen néhány éven belül pótolnivaló ne volna. Különösen gondolni kell a természettudományoknak nagy iramban való haladására, és ezzel kapcsolatban új laboratóriumok és különféle felszerelések felállítására vagy megújítására.

Államtitkári állásáról lemondása után, 1894-ben, Berzeviczy *Közművelődésünk és a harmadik egyetem* cím alatt nagyobb (103 oldal) tanulmányt tett közzé, melyben ismertette a kérdés fejlődését, az egyes városok részéről ez ügyben kifejtett törekvéseket és tárgyalta az összefüggő összes részleteket.

Az akkori viszonyok jellemzésére elég egy, ma már felesbe ment adatot említenem. A mult század nyolcvanas-

¹ A pozsonyi jogakadémia tanárai 1876-ban tettek felterjesztést a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, kérve, hogy ezt a jogakadémiát bővítsék ki egyetemmé, amelyet a haza bölcsének emlékeztére «Deák Ferenc-Egyetem»-nek kellene elnevezni.

kilencvenes éveiben évenként kb. 8—900 magyar ifjú iratkozott be a bécsi egyetem orvostudományi karára és ezáltal ott az előadásoknál tarthatatlan túlszűfölést idézett elő. Az anatómia vagy a sebészet előadásánál, általában demonstratív tanszakoknál a hallgatóknak ilyen tömege valóban megghiúsítja a sikeres tanítást. A bécsi egyetemnek akkori híres sebésztanára, Billroth, két röpiratot tett közzé és egyenesen követelte a magyar orvostanhallgatók eltávolítását, ami szerint azáltal lett volna elérhető, hogy osztrák egyetemekre csak Ausztriában szerzett érettségi bizonyítvány alapján lehessen beiktatást kérni.

Berzeviczy tanulmányában kimutatta, hogy az egyetemek száma tekintetében Magyarország az összes művelt európai államok közt akkor a legutolsó helyen állott és meggyőző érvekkel támogatta legalább még egy egyetem felállítására irányuló álláspontját.

Minthogy rövid minisztersége alatt az országgyűlést más pártpolitikai küzdelmek és javaslatok foglalták le, Berzeviczy egyébként változatlan véleményét újból csak abban a tanácskozmányban fejthette ki, amelyet a Felsőoktatásügyi Egyesület 1911. május 15-én és következő napjain Akadémiánkban tartott.¹

Az összeomlás óta néha még a parlamentben is hangoztatják azt a felfogást, hogy egyik vagy másik egyetemet, vagy valamelyiknek egyik karát meg kellene szüntetni. Ezt a nézetet összefüggésbe szokták hozni azzal, hogy ilyen módon csökkenteni lehetne az egyetemekre tóduló fiatalság számát.

Szemben ezzel a felfogással időszerű hangsúlyozni azokat az érdemeket, amelyeket Berzeviczy e kérdésben kifejtett véleményének indokolásával közművelődésünk ügyének előbbrevitele körül e téren is szerzett.

Kifejtette, hogy az új egyetem felállítása a következő okokból szükséges :

Kell, hogy szaporítsuk nagy szellemi központjainkat,

¹ A tárgyalásokat *Vélemények új egyetemek alapításáról* cím alatt Budapest, 1911. tették közzé. Berzeviczy a tárgyalt kérdések összeségéről nyilatkozott id. m. 10—20. l.

amelyek ellátva a tudomány művelésének, a kutatásnak és tanításnak minden eszközével, alkalmat, tért, módot, indítást nyujtsanak azoknak is, akik magukat a legfelsőbb tudományos fokon kiképezni kívánják és azoknak is, akik a tudományt előbbre vinni hivatottak.

Szükséges, hogy ebben az országban is több helyről áradjon szét a világosság és áthassa mind az oktatásnak összes fokozatait, mind a nemzeti szellem munkájának minden ágát.

És kell, hogy növekedjék a száma azoknak az egyéneknek, akik a tudománynak élnek és annak szentelik tevékenységüket, hogy ezáltal nemzetünk hozzá méltó helyet foglalhasson el a tudomány előbbrevitelében a nemzetek családjában.¹

Valóban ma is ezek a döntő szempontok, amelyek több egyetem fenntartását igazolják.

Berzeviczynek e tárgyban kifejtett helyes törekvéseit csak 18 év múlva más kormány (gr. Zichy János, Jankovich Béla miniszterek és munkatársaik) valósították meg. A kedvező eredmény nem maradt el. Az utolsó évtizedben a vidéki egyetemeken is kiváló tanárok sikerrel művelték, egyesek előbbre is vitték a tudományt, s többen szentelhetik egész életük munkáját annak, hogy nemzetünk a szellemi élet terén is világszerte ismert és megbecsült legyen.

4. A nemzeti kultúrpolitikus a monarchia keretében.

Államtitkári és miniszteri működése közben hivatalos intézkedésében megnyilvánult a nemzeti kultúrpolitikus fel fogása olyan, látszólag előtérben nem álló kérdésben is, amelyre az ú. n. közvéleményben sokkal *nemzetibbnek* tartott utódai aztán egyáltalán nem helyeztek súlyt.

Íme egy példa. Tudomást szerzett 1905. első felében arról, hogy osztrák archeológusok Görögországban és Kis-

¹ Berzeviczy véleménye a felsőoktatásügyi tanácskozmányon. Fennebb id. m., 11. lap.

ázsiában ásatásokat végeztek. Hivatott szakférfit (Láng Nándor, akkor középiskolai tanár, társunkat) nyomban félévre Görögországba küldte azzal a megbízással, hogy a szóbanforgó ásatásokat a helyszínén tanulmány tárgyává tegye, Magyarország érdekében a szükséges tájékoztatást megszerezze és tisztázza azt a kérdést, vajjon e tudományos kutatásokban Magyarország nem vehetne-e részt.

Mire azonban a megbízott tanár beszámolhatott alapos tanulmányútjának eredményeiről, a politikai viszonyokban változás állt be és Berzeviczy utódja már nem helyezett súlyt arra, hogy a magyar állam a monarchiában elfoglalt paritásos egyenjogúságának megfelelően résztvehessen ezekben az ásatásokban és azok eredményéből a magyar gyűjtemények számára részt kérhessen.

IV. A közíró.

Mint a magyar szellemi és irodalmi életnek egyik vezető férfia és mint európai általános műveltséggel rendelkező magyar politikus természetesen gyakran jutott Berzeviczy abba a helyzetbe, hogy a napi sajtó hasábjain vagy folyóiratok útján kifejtse mindig nagyrabecsült véleményét időszerű kérdésekről, amelyekre nézve a szerkesztőségek hozzá fordultak. Mint közíró hosszú évtizedeken át több jelentékeny magyar napilapon felül a hazánkban megjelent német és francia nyelvű, a külföldön pedig különösen a német, francia és olasz folyóiratokban¹ tett közzé vezércikkeket és különféle tanulmányokat, illetőleg könyvbírálatokat.

¹ Atti dell Convegno della «Fondazione Volta». L'Europa Orientale. — Revue de Hongrie, Revue des études hongroises, *Ungarische Jahrbücher*; a hazai napilapok közül főleg a *Pester Lloyd*.

V. Emlékbeszédei.

Fabriczy Kornél, Trefort Ágoston (volt elnök), Fraknói Vilmos volt másodelnökünk és Benczur Gyula tiszteleti tagok, valamint Pasquale Villari külső tagunk¹ voltak elhunyt társaink közül azok, akiket boldogult elnökünk rendkívüli elfoglaltsága mellett is arra méltatott, hogy róluk nagyobb terjedelmű emlékbeszéd írására vállalkozzék. Művészi előadásban élénk varázsolja, lelkünkhöz közelebb hozza és valóban megszeretteti velünk ez az öt emlékbeszéd azokat a kiváló férfiakat, akiknek tudományos, illetőleg művészeti munkájáról teljes képet, egyéniségükről pedig megkapó jellemzést nyerünk.

A Fabriczyról mondott emlékbeszédben tiszteletre indít bennünket ennek a rendkívül szorgalmas műtörténésznek és egész tudományos munkásságának beható ismertetése. Igaza volt a tübingai egyetemnek, amikor Fabriczynak tiszteleti doktorrá avatásakor kiemelte, hogy ő nemzetiségére nézve ugyan magyar, de tudásának alapossága tekintetében valóban német volt.² E művészettörténeti kutatások eredményeit alaposan értékesítette boldogult elnökünk a Beatrix királynéről írt nagy művében is.

A Trefort Ágostonról születésének századik évfordulója alkalmából (1917. február 5.) felolvasott megemlékezést a közoktatásügyi kérdésekben együtt vívott küzdelmek emléke, több nagyértékű személyes élmény és Trefort egyes leveleinek közlése, végül az ő igazán nagy egyéniségének meghatott méltatása teszi éppen oly tanulságos, mint művészi alkotássá.

A Fraknói-emlékbeszédből feltűnik e fáradhatatlan kutató egyéniségének tiszteletet parancsoló részletezése, boldogult elnökünkkel évtizedeken át fennállott személyes össze-

¹ Akadémiai Emlékbeszéddek, XVII. l., XVII., 14., XX., 2. és Akadémiai Értesítő XXXIII. 154—174. l., végül Emlékbeszéddek, XVIII., 9. füzet.

² Irodalmi dolgozatainak puszta felsorolása az Emlékbeszéd függelékében 25 nyomtatott oldalra terjed. Berzeviczy Fabriczynak 265 munkáját (köztük természetesen a legtöbb értekezés) ismerte.

köttetése alatt végzett munkájuk, levelezésüknek sok részlete, mindez becses művelődéstörténeti adatokat tár fel.

Benczur Gyuláról tartott emlékbeszédének (*Alk. Értesítő* XXXIII. köt. 154—174. l.) háttére képzőművészeti törekvéseink megindulásának tárgyalása. E bevezetést követi Benczur életpályájának és művészetének nagyszerű rajza. Levelezésének felhasználásával feltárul előttünk a művész lelki életének vonzó képe; lelkiismeretessége, önfegyelmzése és önbírálata. Benczur fiatalabb éveinek küzdelmeiből magyarázza az emlékbeszéd az ő művészetét, kiemelve, hogy képeinek ragyogó derűje nagy lelki mélységeket takar. Berzeviczy finoman rajzolja meg azt a lelki tusát, amelyet a hazavágyó művésznek kellett átélni és amelynek befejeztével, habár német származású neje és ennek családja Németországban óhajtotta volna őt visszatartani, a művész 1883-ban mégis elfogadta a magyar kormány meghívását.

Benczur művészetének és alkotásainak maradandó becsét nagy szakértelemmel méltatva, fejtegeti Berzeviczy a kitűnő művésznek minden nagyobb festményét is.

VI. A M. T. Akadémia elnöke.

Majdnem félév telt el azután, hogy Berzeviczy az első Tisza-kormány lemondásakor, 1905. júniusban megvált a közoktatásügyi minisztérium vezetésétől, — amikor őt, mint akkor igazgató és tiszteleti tagot társainknak bölcs és szerencsés elhatározása az 1905. november 27-én tartott elegyes ülésen első ízben emelte az Akadémia elnöki székébe.

Ő maga nagy súlyt helyezett erre a két határnapra és többször kifejezetten hangsúlyozta: Nem azért választották meg, mert mint miniszter a hatalom birtokában volt, hanem annak ellenére, hogy abban az időben az általános választások őt és pártját hosszú időre elzárták a politikai életben való munkálkodástól.

Valóban mintaszerű elnök volt, aki azután három évtizednél hosszabb időn át példátadó hűséggel bizonyította be, hogy méltó tagtársainak bizalmára, amely — minthogy alapszabályaink értelmében három évenként újból kellett őt

megválasztanunk — még tízszer, s különösen később, kivétel nélkül *egyhangulag* nyilvánult meg iránta.

E hosszú időnek első kilenc éve Nagy-Magyarországnak boldog, békés korszakában telt le, azután négy éven át tartott hazájának ránk kényszerített védelmi élet-halál harca, s ezt követőleg előre nem látható különböző nehézségek gördültek Társaságunk elnöksége elé.

Történelmünknek egyik legszomorúbb, majd legsúlyosabb teljesebb esztendeje után, amikor az összeomlás erős férfiak lelkét is mélyen sujtotta, következett Akadémiánk vagyonának, amelyet előzőleg Igazgató-Tanácsunk hazafias érzésből magyar értékpapírokban, majd hadikölcsönkötvényekben helyezett el, — csaknem teljes megsemmisülése és nehéz esztendő, amelyeken csak a magyar közönség hazafias jóindulata segített.

1928. nyarától kezdve a nagy, de teljesen rendezetlen állapotban örökölt gróf Vigyázó-vagyon átvétele, 33 per és számos vitás vagy éppen peres kérdés elintézése, majd e vagyon kezelésével járó gondok hárultak még elnökségünkre és Igazgató-Tanácsunkra.

Berzeviczy Albert mindig a legnagyobb kötelességérzet-tel végezte elnöki tennivalóit.

Tudományos munkásságunk irányítására nézve, ha őt erre felkértük, szívesen nyilvánította véleményét és türelmesen meghallgatta eltérő nézetünket.

Az Akadémia igazgatásában, különösen a vagyonkezelésben felmerült fárasztó és terhes kérdések megvizsgálását se hárította el magától. Valahányszor a különböző gazdasági és jogi bizottságok javaslatait elnöklete alatt tárgyaltuk, s akkor is, ha tanácskozásokon kívül sürgős ügyekben hozzá fordultam, — több kitűnő társunkkal, így különösen Popovics Sándor, Jankovich Béla és Teleszky János igazgató tagokkal együtt — bölcseséggel, gazdasági érzéssel és kiváló ítélőtehetséggel irányított munkámban.

Mint államférfi az elnöki székben is teljesen átérezte azt, hogy a napi pártpolitikát és a világnézeti küzdelmeket mindig távol kell tartanunk Társaságunk munkásságától. Ez sikerült is neki, még azokban az években is, amelyekben a köz-

élet más terén erős politikai vagy világnézeti harcok zajlottak le.

A nagy pénzügyi nehézségek ellenére Berzeviczy elnöksége idején több tudományág terén kiváló tudósok élénk és eredményes munkásságot fejthettek ki.

Mivel fiatalságától fogva behatóan foglalkozott a Legnagyobb Magyar műveinek tanulmányozásával, hivatott volt nyilatkozni minden olyan ünnepi alkalommal, amikor Akadémiánk halhatatlan alapítójának emlékezetére összegyűltünk.¹

Társaságunk 100 éves fennállásának ünnepén² 1925. november 3-án, tekintélyének egész súlyával, francia, német, olasz és latin nyelven tartott nagyszerű beszédeivel remekül oldotta meg nehéz feladatát és magával ragadta a külföldi akadémiáknak nagyszámban megjelent képviselőit is.

Nagy írásművészete és széleskörű tájékozottsága külön műfajjá emelte azokat a mintaszerű előadásokat, illetőleg elnöki megnyitó beszédeket, amelyeket ő százados vagy egyéb emlékülésen néha-néha történelmünknek vagy a világtörténelemnek eseményeivel kapcsolatban,³ máskor pedig irodalmi emlékünnepeink bevezetése gyanánt olvasott fel.

E beszédeknek egyik különleges érdeme, hogy tömörségük ellenére is kimerítőleg fejtegetik a választott tárgyat. Utalok pl. a *Hitel* és a *Stádium* megjelenésének százados évfordulója alkalmával tartott két megnyitójára,⁴ amelyekben e korszakos művek alapeszméinek lényegét, jelentőségét

¹ A Legnagyobb Magyart méltatták különösen következő tanulmányai: *Gróf Széchenyi István* (Magyar Könyvtár 507—508. sz.; évjelzés nélkül), *Széchenyi emlékezete* (Akadémiai Értesítő, XXI. 246. és XXXVI. 430. füzet).

² *Akadémiai Értesítő* XXXVI. köt., 234—240., 295—300. l.

³ Az 1930. évi ünnepi ülésen így rajzolta meg Szent Imre történelmi alakját. Ilyen volt megemlékezése a mohácsi csata négyszázadik évfordulója alkalmából. L. *Akadémiai Értesítő* XXXVII. köt., 434. füz), illetőleg az Egyesült Államok függetlenségi nyilatkozatának 150-ik évfordulóján (*Akadémiai Értesítő* XXXVII. köt., 435. f.).

⁴ *Akadémiai Értesítő* XL. köt., 445. füzet és XLIII. köt., 455. füzet.

és tanulságait a 20 perces fejtegetésben is meggyőzően és alaposan foglalta össze.

Elnöki megnyitóinak irodalmi értékét növeli a tárgyi igazság ereje, a nyelvnek művészi kezelése és a gondosan kiválasztott, emelkedett befejezés.

Több elnöki megnyitója által Berzeviczy értékes jellemzésében történelmi nagyjaink, költők, írók, tudósok, államférfiak, a magyar tudomány mecénásai elevenednek meg előttünk. A névsorban, akikről ő (különösen százados vagy félszázados évfordulók alkalmával) megemlékezett, — találjuk a következőket :

Id. gr. Andrassy Gyula, gr. Apponyi Albert, gr. Apponyi Sándor, Arany János, Bolyai János és Farkas, Csernoch János, Deák Ferenc, br. Eötvös József,¹ br. Eötvös Loránd, Gyulai Pál, Herczeg Ferenc, Horváth Boldizsár,² Hubay Jenő,³ Jókai Mór, Kautz Gyula, Kazinczy Ferenc, id. Korányi Frigyes, Kisfaludy Károly, Kőrösi Csoma Sándor, Lévy József, Liszt Ferenc, Lotz Károly, Madách Imre, id. Mikszáth Kálmán, Munkácsy Mihály, Pázmány Péter, Petőfi Sándor,⁴ Prohászka Ottokár, Pulszky Ferenc, II. Rákóczi Ferenc, id. gr. Teleki József, Tisza Kálmán, gr. Tisza István, Tompa Mihály, Semsey Andor, Szabó Károly, id. Szász Károly, Székely Bertalan, Szilágyi Sándor, id. Szinnyi József, Vambéry Ármin, Vörösmarty Mihály, Xantus János, Zrínyi Miklós.

E visszaemlékezésekben és ünnepi előadásokban megnyilvánult boldogult elnökünknek sololdalú tájékozottsága a politika és irodalomtörténet, az esztétika, a művelődéstörténet, az archeológia részleteiben, valamint a társadalmi tudományok több ágában is. Egyforma sikerrel méltatta

¹ Mint kultúrpolitikust méltatta 1913. április 27-én, *Akadémiai Értesítő* XXIV. köt., 286. füzet.

² Róla a Kisfaludy-Társaság ülésén emlékezett meg. (*Kisfaludy-Társaság Évtapjai* XXXVII. köt., 1904.)

³ Előszó a *Hubay Jenő élete és művei* című munkához.

⁴ Petőfiről halálának félszázados évfordulóján az «Eperjesi Széchenyi-Kör»-nek 1899-ben tartott ünnepélyén tanulmányt olvasott fel. (*Válogatott beszédek*, 74—89. l.)

pl. Petőfi költészetét, máskor a matematikus két Bolyait, báró Eötvös Józsefet, a művelődéspolitikust, Horvát Boldizsárt, a jogtudóst, Eötvös Lorándot, az úttörő fizikust, Kautz Gyulát, a közgazdasági tudományok művelőjét és Pulszky Ferencet, az archeológust.

VII. Utolsó szolgálatok.

A nemzet szolgálatában és a művelődés szakadatlan munkájában eltöltött szép élet volt ez mindaddig, amíg be nem következett Magyarország élet-halálharcának utolsó fejezete.

Az összeomlás után Berzeviczy Albert a bolsevizmus legsötétebb hónapjai alatt, amelyekről egyik, ennek a szomorú korszaknak ú. n. kultúrpolitikáját pompásan ostromozó tanulmányában,¹ valamint e hónapok alatt írt naplójegyzeteiben² is megemlékezett, kénytelen volt akadémiai elnöki vezető tevékenységét közönséges gonosztevők intézkedése alapján három hónapon keresztül beszüntetni.

A leküzdhetetlen akadály megszűnte után boldogult elnökünk nyomban folytatta munkásságát.

1919. augusztus 18-áról keltezve jelentést tett *Akadémiánk működésének* 1919. április 19-től augusztus elejéig történt *felfüggesztéséről*³ és utalt azokra a fontos feladatokra, amelyek Akadémiánkra a nemzeti megújulás, az elnyomatás és megaláztatás után való újabb felemelkedés munkájában ismét várnak.

Tagtársaink igaz nagyrabecsüléssel és a legnagyobb tetszéssel fogadták ezt a terjedelmes jelentést s a közhangulatnak adott kifejezést Gaal Jenő, akkor rendes tag, aki biztosította elnökünket az összes tagoknak osztatlan tiszteletéről és ragaszkodásáról.⁴

¹ L. Gratz Gusztávnak *A bolsevizmus Magyarországon* című gyűjteményes kötetét 571—584. l.

² V. ö. fennebb id. m. 749—784. l.

³ *Akadémiai Értesítő* 1919. évf., XXX. k., 219—227. l.

⁴ Az 1919. augusztus 19-i összes ülés. *Akad. Értesítő*, XXX. k., 267. l.

Ettől fogva Berzeviczyre nagyarányú tudományos és jelentős akadémiai egyéb elnöki tevékenysége mellett még egy feladat várt: néhány kiváló államférfival, elsősorban gr. Apponyi Alberttel együtt védelmezni a magyar igazságot, küzdeni annak elismeréséért és a jobb jövőért.

E téren ismét Berzeviczynek nagy államférfiúi tekintélye, helyes politikai érzéke, rendkívüli nyelvismeretei, nemzetközi összeköttetései, különösen az olaszországi régebbi, valamint az újonnan szerzett kapcsolatok könnyítették meg, illetőleg tették hatásosabbá fáradozásait. A Genfben, Rómában (utóbbi helyen a Convegno Volta ülésein¹ is), valamint másutt tartott előadásairól életrajzírójának behatóan kell majd beszámolni.

VIII. Az ember.

Még sok mondanivalóm volna. Nem szóltam boldogult elnökünkről, mint emberről.

Nagy oka van ennek.

Csaknem két éve immár, hogy Berzeviczy Albert elköltözött közülünk, de különösen azokban, akiknek megadatott, hogy korábban más munkatéren, később pedig több, mint 30 éven keresztül az Akadémiában vele együtt dolgozhattunk, azokban az egyéni megemlékezés csak fájó érzéseket keltene. Én pedig ebben az órában kerülni óhajtom az érzelmek lírájának megzendítését, mert arra az igazi *tárgyilagosságra* törekszem, amelyre boldogult elnökünk tudományos munkásságában példát adott, s melynek alapján az ő egyéniségének jelentőségét, tevékenységének méreteit, — ragaszkodásomat és nagyrabecsülésemet letompítva — szintén *kizárólag* ilyen *tárgyi alapon* kívántam feltüntetni.

Az ő emléke előtt sok mindenért kellene kifejeznem őszinte hálámat.

Meg kell köszönnöm a nemes barátságot, amelyet évtizedeken át tanúsított, a sokszoros elismerést; a bizalmat,

¹ *Európa helyzete, értéke és szerepe a háború előtt és után.* Akad. Értesítő, XLII. köt., 152. f., XLIII. köt., 453. f; olaszul Atti del II. Convegno della «Fondazione Volta.»

amelyet különösen nyári távollétei idejében írt sok-sok levélben emberekről és művekről előttem nyilvánított és még annyi sok mást.

Kevéssé ismert önzetlenségéről több adatot kellene érintenem. Tér hiánya ezúttal egynek felemlítésére szorít.

Vármegyéjében az érdekes multa visszatekintő eperjesi jogakadémia a mult század utolsó negyedében pénzügyi nehézségek közé került. Berzeviczy, mint megyei tisztviselő, nemes önzetlenséggel vállalkozott arra, hogy tiszteletbeli tanár gyanánt évek során át több tárgyból, elsősorban jogtörténetből és a politikai tudományokból az eperjesi hallgatóknak előadásokat tartson.

Műveltsége nyugateurópai volt; *magyarsága* zajtalan hazafias érzésből fakadt. Ízig-vérig hazafi volt, aki Horatius intelmének megfelelően «sokat dolgozott és sokat fáradt», hogy elérje az óhajtott *célt*: magyar nemzetének haladását és művelődési díszének, a magyar kultúrájának öregbedését.

Abban a korszakban, amelynek kezdetén divatos volt, hogy egyes «hazafiak» élesen és hevesen támadtak, egyúttal féktelenül gyűlöttek mindenkit, aki ünnepi alkalmakon nem kiáltott *nagyobbat*, mint ők, — Berzeviczy, ámbár rendelkezett volna a szónoki és írásművészet minden adományával, tehát az éles támadás eszközeivel is élhetett volna, mindíg ízléssel és méltósággal védekezett.

Jellemének nagyságát tünteti fel az a magatartás is, amelyet az emberi élet *legnagyobb* kérdésében elfoglalt. Abban az évtizedben, amikor szokásos volt keresztyén jelszavakat hangoztatni, boldogult elnökünkötől nem hallottam ilyen nyilatkozatot. Most elköltözése után meghatva gondolok a hívő katolikus férfinak arra az óhajára, amelynek alapján hátramaradt kedveseinek kegyeletes gondoskodásából, az elszakított területen levő ősi birtokon, az ő vázlatát felhasználva, sírja felett a művész már elkészítette azt a szép domborművet, amelyen őt, a hosszú munkában és súlyos kórral küzdve megfáradt vándort (Máté Evang. XI. rész, 21. v.), korán elhunyt, szeretett fiú unokájának angyali alakja vezeti el a mi Urunkhoz, Jézus Krisztushoz.

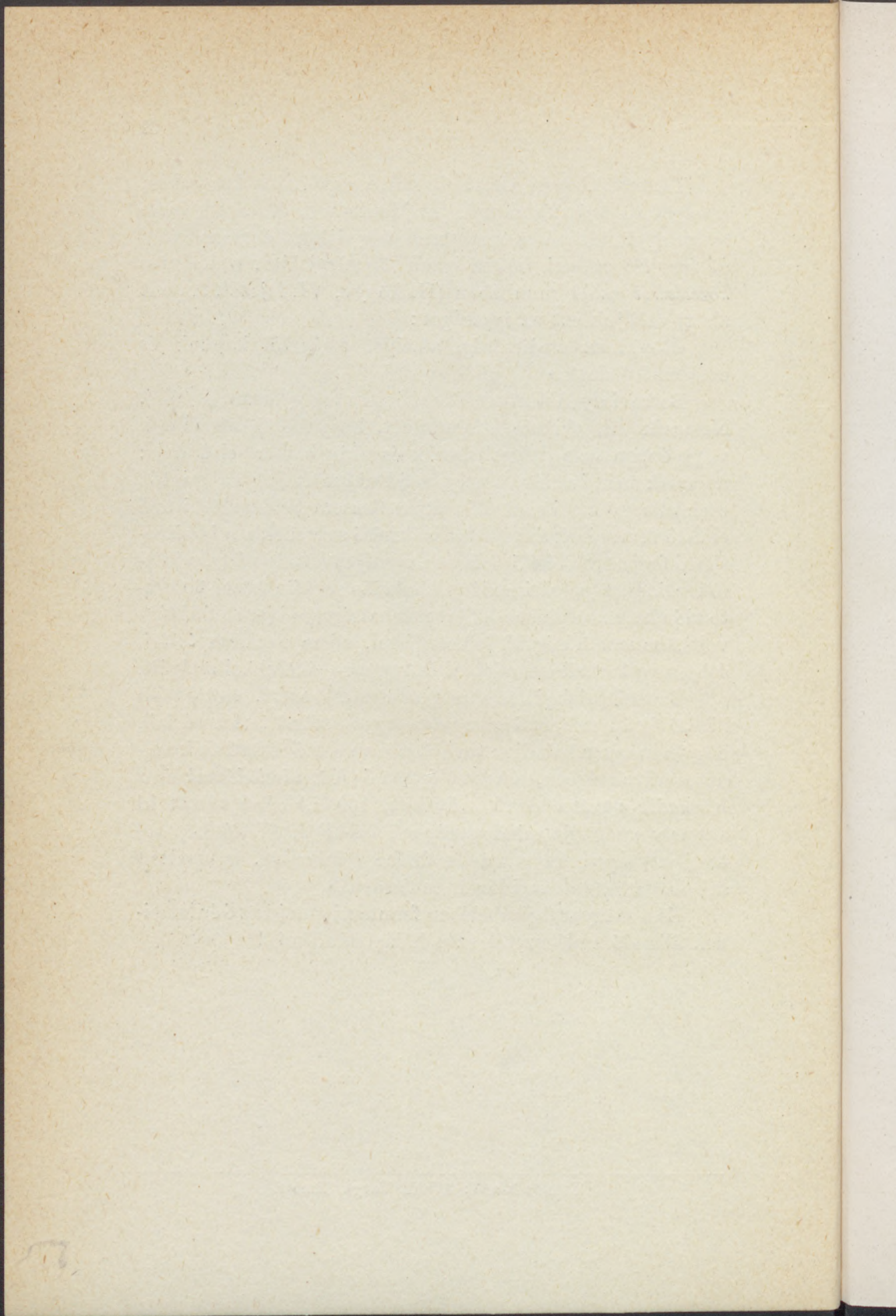
Tisztelt Ünnepi Ülés! Abban a csodálatos könyvben, amelyet Kempis Tamásnak tulajdonítanak, de amely bizonyára egyik kitűnő szerzetesrend tagjai közt évszázadokon át felgyűlt emberi bölcseségnek összefoglalása, a *Krisztus követéséről* szóló munkában (II. könyv, VI. fejezet, 2. pont alatt) találjuk ezt az igazságot:

«Rövid az a dicsőség, amelyet embertől kapunk és embernek adunk.»

Berzeviczy Albert emléke mégsem fog gyorsan elmúlni. Nemcsak mi, akiknek megadatott, hogy körülötte éljünk vagy éppen vele dolgozhassunk és akik hamar eltűnünk; nemcsak más ivadék, amely majd utánunk jön és szintén csak elmegy a minden élők útján, hanem boldogult kitűnő elnökünk nevének fennmaradását késő századokban is biztosítani fogja örökké élő nemzete, amelyet a tudomány, a közművelődés, a polgáriasodás, a haladás mezőin közel 60 esztendőn keresztül nemcsak fényes tehetségekkel (ez az ő áldása volt), hanem hűséggel, lelkesedéssel, néma hazaszeretettel, soha nem lankadó munkával és ragyogó sikerekkel szolgált.

Biztosítani fogja ez a magyar nemzet azért, mert több kiváló férfiú mellett ő is nagyon-nagyon sokat tett a végből, hogy a magyar haladjon tovább abban a széleskörű tudományos műveltségben, amelyet éppen ő (*Közművelődésünk és a harmadik egyetem* című művében, 100. l.) célul tűzött ki s amely «megadja minden népnek valódi értékét és képessé teszi azt arra, hogy mások fölébe emelkedve, nyugodtan szembenézessen az időnek múlásával.»

És a magyarság kebelében fenntartja majd az ő érdemeinek állandó emlékeztétét ez a hálás Akadémia!

Berzeviczy Albert emléktáblája a berzevicei templom szentélyében.

(Teles Ede műve.)

